

особа, яка вчинила військовий злочин, буде визнана нездатною до військової служби й будуть законні підстави для визнання її винною у військовому злочині та призначення покарання, щоб скоєне не залишилося неосудним, суду доцільно призначати такої особі не спеціальне покарання, а загальне.

Список літератури: 1. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. К., 2001. 2. Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник / Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. Х., 1998. 3. Багрий-Шахматов. Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск, 1976. 4. Уголовно-исполнительный кодекс Украины / Голос Украины № 161 (3161). 29 августа. 2003. 5. Бажанов М.И. Назначение наказания по уголовному праву. К, 1980. 6. Стручков Н.А. Воспитательное значение наказания, связанного с направлением военнослужащего в дисциплинарный батальон. М., 1958. 7. Ахметшин Х.М. Специальные виды уголовного наказания, применяемые к военнослужащим. М., 1973. 8. Уголовное право Российской Федерации. Преступления против военной службы: Учебник / Кол. авт. Ахметшин Х.М., Бражник Ф.С., Самойлов А.С. и др. М., 1998. 9. Положение о дисциплинарном батальоне в ВС Украины / Сборник Указов Президента Украины. Вып. № 2. К., 1994.

Надійшла до редколегії 04.09.04

В.І. Павликівський

ОЦІНОЧНА ОЗНАКА В ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ

В умовах широкого розповсюдження трудових правопорушень (у т.ч. злочинних) велике значення має правильне застосування судами та правоохоронними органами законодавства, яке передбачає відповідальність за грубе порушення законодавства про працю. Це, в свою чергу, потребує теоретичного осмислення законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за порушення трудових прав людини.

Аналіз опублікованої судової практики та суджень з даного питання, які вказані в юридичній літературі, приводить до висновку, що найбільші труднощі в правозастосовній діяльності викликає оціночне поняття, яке міститься в ст. 172 КК України.

Проблемою оціночних понять в кримінальному праві займалися такі вчені, як Н.О. Беляєв, М.Й. Коржанський, І.П. Лановенко, В.В. Пітецький, Є.О. Фролов та інші. Оціночними є поняття кримінального закону, зміст яких повністю або частково не роз'яснюється в законі чи підзаконних актах, і внаслідок цього конкретизується суб'єктами застосування права на підставі їх професійної правосвідомості з урахуванням обставин, що встановлюються в процесі провадження у справі.

У ст. 172 КК України такою ознакою виступає грубе порушення законодавства про працю. У зв'язку з цим виникає одне з основних питань. Які критерії повинен використовувати суд та правоохоронні органи для визнання порушення законодавства про працю грубим?

Згідно зі ст. 172 КК України злочинним є незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законо-

давства про працю. Слід зазначити, що вказівка на грубість порушення законодавства про працю вперше з'явилася в КК УРСР 1960 р. Зроблено це було з метою встановлення чіткого критерію для відмежування злочинного порушення законодавства про працю від незлочинного. Як бачимо, і новий КК України 2001 р. не відмовився від відмежування злочинних правопорушень від незлочинних за допомогою оціночного поняття. Хоча в теорії кримінального права даній проблемі приділялася недостатня увага, питання визначення злочину через аналіз оціночних понять залишається відкритим. Під час аналізу наукових тлумачень поняття «грубе порушення законодавства про працю» впадає у вічі перш за все те, що більшість вчених визначають його через іншу оціночну категорію: «Під *іншим* *грубим* порушенням треба розуміти *істотне* порушення законодавства про працю» [1, с.210; 2, с.189; 3, с.411; 4, с.17]. У деяких випадках вказують на явне [5, с.613] або усвідомлюване та зневажливе ставлення до трудових прав людини [6, с.370]. В інших змішують усі поняття, визнаючи грубим порушенням законодавства про працю явне, істотне порушення трудових прав людини [1, с.209–210] або взагалі не пояснюють цю ознаку, а лише дають приблизний перелік деяких трудових прав, порушення яких вважається грубим [7, с.174; 8, с.378]. При цьому дається досить стислий перелік трудових прав працівників (у більшості передбачених КЗпП України), що, на думку вчених, і є грубим порушенням законодавства про працю. Чи має якийсь практичний сенс для правозастосовника таке тлумачення оціночної категорії, коли одне оціночне поняття підмінює інше, нічого не додаючи для його розуміння. Саме ця невизначеність, що ж саме є «грубим порушенням законодавства про працю», і є основною проблемою, яка заважає ефективності застосування даної кримінально-правової норми з метою запобігання поширеності даних правопорушень.

Слід зазначити, що категорія «грубе» є оціночною ознакою, яка характеризує саме злочинне діяння. Аналіз Особливої частини КК України 2001 р. вказує на те, що дану категорію законодавець використовує досить рідко. Поняття грубе зустрічається в ст. ст. 172, 173, 287, 293, 296 КК України. При цьому в ст. 293 КК України говориться про «грубе порушення громадського порядку», як наслідок певних дій з організації групових порушень.

Крім того, для розкриття змісту «грубе порушення» вчені дуже часто використовують приблизний перелік основних трудових прав і свобод людини. Тому не викликає заперечень теза про те, що визнання порушення злочинним багато в чому залежить від важливості порушеного права. Але чи можна сказати, що тільки від цього залежить визначення порушення злочинним. Так І.П. Лановенко, критикуючи позицію О.М. Шлеміна, вказує, що визнання незаконного звільнення злочинним не повинно розв'язуватись із урахуванням того, що звільнення працівника було повторним, сполучається з іншими порушеннями законодавства про працю або супроводжується невиконанням рішення про поновлення на роботі [9, с.132–133]. Дійсно, таке тлумачення істотно звужувало б сферу застосування закону. Втім, визначення характеру винюваних дій має суттєве значення для оцінки діяння злочинним. Якщо враховувати твердження О.М. Шлеміна, пов'язуючи їх з іншими порушеннями трудових прав, тоді для правозастосовача важливим є не тільки те, яке

конкретне право працівника було порушене, але й скільки разів, з якими іншими порушеннями воно пов'язане. І це дійсно так. Виходячи зі змісту закону, під його охорону поставлені права людини, передбачені трудовим законодавством. І критерій важливості того чи іншого права, хоча і є основним, але не єдиним при визначенні правопорушення злочинним. Тому слід вважати злочином порушення хоча й незначних трудових прав людини, але які скоюються систематично або стосуються великої групи працівників. На нашу думку грубим порушенням законодавства про працю слід вважати скоєння цих порушень певним способом, у певних обставинах, відносно окремих категорій працівників. Так, слід вважати грубим порушенням трудових прав дії, пов'язані із залякуванням працівників, примусом, обманом, підкупом, або які стосуються найбільш незахищених категорій працівників – молоді та жінок.

Таким чином, порушення законодавства про працю визнається грубим, виходячи з оцінки наступних критеріїв, кожен з яких має самостійне значення:

1. *Характер порушуваних трудових прав людини.* Безперечно, грубим визнається порушення таких основних прав людини, які передбачені Конституцією України або самостійними законодавчими актами. Такими є право на працю, право на відпустку, право на оплату праці не нижче мінімуму, встановленого законом, право на відпочинок. Із іншого боку, не буде грубим порушенням за оцінкою цього критерію невиконання роботодавцем вимог ст. 29 КЗпП України про обов'язок роз'яснення прав працівнику під час укладення трудового договору.

2. *Потерпілий.* Закон визначає, що потерпілим від цього злочину є працівник, тобто фізична особа, що працює за трудовим договором на підприємстві, в установі та організації, в їх об'єднаннях або у фізичних осіб, які використовують найману працю [10]. Наше законодавство приділяє особливу увагу забезпеченню та охороні прав найбільш незахищених категорій громадян. У трудовому процесі такими є, перш за все, молодь, жінки, у тому числі матері, інваліди. Тому порушення прав цих категорій працівників у більшості випадків повинне визнаватися грубим порушенням законодавства про працю. Крім того, на оцінку діяння впливає і кількість працівників, відносно яких здійснюються правопорушення. Так, суспільна небезпека діяння, що пов'язане з порушенням прав цілої групи працівників на підприємстві, значно більша за порушення прав окремого працівника.

3. *Об'єктивні ознаки.* Під час вирішення питання про грубе порушення законодавства про працю важливе значення також має аналіз самого діяння, його наслідків, способу, обставин, у яких воно здійснюється. Про грубе порушення прав працівників може свідчити систематичність таких порушень, тяжкі наслідки у вигляді фізичної, матеріальної та моральної шкоди, певний спосіб порушення трудових прав, пов'язаний з примусом фізичним або психічним, а також обставини, які не надають працівнику можливості вибору своєї поведінки. Так, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України про практику вирішення трудових спорів, під час вирішення питання про те, чи є порушення грубим, суд має виходити з характеру провini, обставини, за яких його вчинено, яку ним завдано (могло бути завдано) шкоду [11, с.233].

4. *Суб'єктивні ознаки.* Усі злочинні порушення трудових прав здійснюються тільки умисно. Та для вирішення питання про кримінальну відповідальність мають значення мотиви й мета вчиненого злочину. На практиці мотиву вчинення даних злочинів достатня увага не приділяється. Але, без сумніву, саме ці ознаки можуть указувати на грубе порушення законодавства про працю. Так особисті неприязні стосунки, злісні мотиви значно підвищують ступінь суспільної небезпеки даних правопорушень.

На підставі викладеного можна стверджувати, що аналіз порушення законодавства про працю та визнання його грубим залежить від цілої групи критеріїв як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, кожен з яких має самостійне значення.

В усіх джерелах, які носять характер доктринального тлумачення права (коментарі, підручники, монографії, статті тощо), говориться, що питання про те, чи має місце «грубе порушення законодавства про працю», вирішується судом відповідно до кожного конкретного випадку. Та від вирішення цього питання залежить визнання чи невизнання вчиненого діяння злочином. Таким чином, як вказує Н.О. Беляєв: «Суд з правозастосовчого органу під час вирішення кримінальних справ даної категорії перетворюється на законодавчий орган» [12, с.71]. Треба погодитись з думкою Є.О. Фролова та В.В. Пітецького про те, що оціночні поняття «приховують в собі можливість судових помилок внаслідок наявності суб'єктивного моменту в їх застосуванні, оскільки зміст оціночного поняття в значній мірі визначається правосвідомістю юриста, що застосовує закон» [13, с.87–88]. На їх думку, «в процесі вдосконалення кримінального законодавства доцільно замінити (там, де це можливо) оціночні поняття формально-визначеними [13, с.88]. На думку Н.О. Беляєва, «всі обов'язкові ознаки складу повинні бути сформульовані таким чином, щоб суд міг ясно бачити волю законодавця, що виражена в даній ознаці, а не підміняти його волю своєю» [12, с.71].

Необхідність удосконалення даної норми визнається майже всіма теоретиками та практиками. Про це досить наглядно свідчать нові законодавства пострадянських країн. Загальна норма про відповідальність за порушення трудових прав людини без змін збереглася тільки в новому КК України. В інших пострадянських країнах або взагалі відмовилися від широкої кримінально-правової охорони трудових прав людини, або значно обмежили коло кримінально караних діянь у даній сфері. Так, КК Білорусь і Казаштану встановлюють відповідальність за інше порушення законодавства про працю тільки у випадку настання певних наслідків у вигляді істотної шкоди правам і законним інтересам громадян. В інших зарубіжних країнах, де є загальна норма, пішли шляхом обмеження сфери дії закону встановленням певного способу вчинення діяння як обов'язкової ознаки злочину. Так, КК Іспанії встановлює відповідальність за діяння, які піддають працівників з найму умовам праці або соціальної безпеки, що спричинюють шкоду, відміняють або обмежують їхні права, визнані законами, колективними чи індивідуальними контрактами, тільки у випадку скоєння їх визначеним способом: обманом, зловживанням положення необхідності або з використанням насильства чи залякування.

На наш погляд, використання оціночного критерію в даному складі злочину з одного боку ускладнює його розуміння, внаслідок чого виникають утруднення в його застосуванні, з іншого – надає широкі можливості правозастосувачу довільного тлумачення закону, що в свою чергу призводить до його порушень. У деяких випадках, особливо в бланкетних диспозиціях, без використання оціночних критеріїв обійтися практично неможливо. Та прагнути до скорочення таких критеріїв необхідно, й це твердження підтримує більшість вчених [12, с.142]. Вирішення цієї проблеми підказує практика застосування даної кримінальної норми. Зі 112 проаналізованих нами кримінальних справ, пов'язаних зі злочинними порушенням трудових прав людини, майже 70 % складають справи, порушенні за ст. 172 КК (Грубе порушення законодавства про працю), інші – за ст. 175 КК (Невиплата заробітної плати). З 78 кримінальних справ, порушених за ст. 172 КК України, 34 справи (тобто майже половина) було порушено в зв'язку з незаконним звільненням працівника з роботи. Під іншим злочинним порушенням законодавства про працю практика в більшості випадків розуміє виплату заробітної плати нижче встановленого законом мінімуму, встановлення роботодавцем незаконних штрафних стягнень за порушення трудової дисципліни, порушення права на відпочинок. Як ми вказували, в новому КК України законодавець намагається звузити сферу дії кримінального закону, та відносно даної норми ми спостерігаємо протилежну картину. На нашу думку, під охорону кримінального закону повинні ставитися не всі трудові права людини, передбачені трудовим законодавством, а лише конкретні, найбільш важливі трудові права. Такими трудовими правами виступають права людини, які передбачені Основним Законом України. Тільки порушення таких прав людини, які закріплені в Конституції України, мають той ступінь суспільної небезпеки, щоб визнати їх злочинними. Згідно ст. ст. 43, 44, 45 Конституції України, держава визнає за кожним право на працю, на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, право на своєчасне отримання винагороди за працю, право на страйк, право на відпочинок, на встановлену законом тривалість робочого часу, мінімальну тривалість відпочинку та щорічної оплачуваної відпустки, вихідні та святкові дні. Держава гарантує захист від примусової праці, від незаконного звільнення, забороняє використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. В Конституції зосереджені всі найважливіші трудові права людини, й тому порушення саме цих прав людини повинне визнаватися злочиним.

На підставі викладеного можна стверджувати про необхідність відмови від використання оціночного критерію в даній диспозиції і доцільності встановлення кримінальної відповідальності за *незаконне звільнення та інші порушення конституційних трудових прав людини*.

Список літератури: 1. Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник / Под ред. М.И. Бажанова и др. К., 1989. 2. Советское уголовное право. Часть Особенная: Учебное пособие. Вып. 1 / Под ред. доцентов Е.А. Смирнова и А.Ш. Якупова. К., 1975. 3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка . К., 2002. 4. Бажанов М.И. Пре-

ступлення против политических и трудовых прав граждан. Конспект лекции. Х., 1965. 5. Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. (Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та інші) Відпов. ред. Шакун В.І. К., 1998. 6. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. / Под ред. Министра юстиции Украинской ССР В.И. Зайчук. К., 1978. 7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. К., 2001., у 2-х ч. Ч. Особлива. 8. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Издание второе. Х., 2002. 9. Лановенко И.П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства. К., 1971. 10. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. // ВВР України. 1998. № 34. Ст. 227. 11. Про практику розгляду судами трудових спорів. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.92 зі змінами від 25.05.98 / Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та із загальних питань. Х., 2002. 12. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Монография. Л., 1986. 13. Фролов Е.А., Питецкий В.В. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве // Советское государство и право. 1979. № 6.

Надійшла до редакції 14.09.04

О.М. Храмцов

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ (СУЧАСНИЙ СТАН)

Новим Кримінальним кодексом України з числа злочинів були виключені такі суспільно небезпечні інформаційні діяння як образа та наклеп. На думку автора, для цього у законодавця не було жодної підстави. І тому наголошується на криміналізації цих діянь, що буде відповідати сучасним реаліям, коли особистість, її права та інтереси визнаються найвищою цінністю в нашій державі. Проблемою кримінально-правової охорони честі та гідності займалися в нашій країні такі відомі вчені як М.І. Бажанов, В.В. Сташис, М.І. Панов, Зелінський А.Ф., Коржанський М.І., Осадчий В.І. та інші. Ці питання неодноразово розглядалися в теорії російського кримінального права, зокрема М.М. Гродзинським, А.А. Піонтковським, В.Д. Меньшаниним, І.С. Ноем, В.Д. Філімоновим, Г.А. Злобіним, С.Г. Келіною та іншими. Але деякі питання потребують подальших уточнень та опрацювань. Ця стаття, присвячена аналізу підстав декриміналізації цих суспільно небезпечних діянь. Наголошується на тому, що таких підстав у законодавця не було. Зроблена спроба сформулювати норми, які передбачають кримінальну відповідальність за образу та наклеп. Саме це є метою нашої статті.

Стаття 3 Конституції України визнає, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю. Права й свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ствердження й забезпечення прав і свобод людини є головними обов'язками кожної держави. У свою чергу, ч. 1 ст. 1 Кримінального